

RUSYA'DA 1917 İHTİLÂLİNİN ERMENİLER ÜZERİNE ETKİSİ

Nurcan YAVUZ*

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel harbe girmesi, Ermeniler için kurtuluş ve istiklâl müjdecisi olmuştu. Fakat Ermeniler aynı şeyi Türkler için bir felâket olarak nitelendirmişlerdi. Durum gerçekten de öyleydi. Balkan harbinde acı mağlûbiyete uğrayan Osmanlı Devleti'nin birinci dünya harbinde hiçbir başarı kazanamayacağı ve perişan olacağı ortadaydı. Ermeni istiklâli için ise bundan daha güzel bir fırsat olamazdı.

Harbin ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti tarafsız seferberliğini ilân ettiğinde, işte bu ilân keyfiyeti, sanki Ermenilere çalınmış bir mücadele çanı olmuştu. Harbin başlaması ile birlikte İstanbul'daki Taşnaksütyun merkezinde de faaliyetler başlamıştı. Hınçak Ramgavar, Veregazmial komiteleri de birleşerek, müşterek bir hatt-ı hareket kararlaştırmak sureti ile taşra komitelerine şu şekilde tâlimatnameler yağdırmışlardı; "Rus ordusu sınırdan ilerler ve Türk ordusu da çekilirse her taraftan birden eldeki vasıtalarla kıyam yapılacak ve Türk ordusu iki ateş arasında bırakılacak, devlet binaları ile müesseseleri berheva edilecek, hükümet kuvvetleri dahilde işgal olunacak, yerli kabileleri vurulacak. Yok, Türk ordusu ilerlerse, Ermeni askerleri Ruslarla birleşecek ve birliklerden firar ederek çeteler kuracaklar..."¹

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

1 A. Erçikan, Tarihte Türk-Ermeni Münasebetleri, Ankara, 1949, s.21.

Bu suretle harbin ilânından kısa bir zaman sonra, yıllardan beri hazırlanan plan gereğince, köylere kadar teşkilatlanmış çeteler, yer yer isyana başladıktan sonra, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyetlerine hız vermişler ve bölgeyi harabeye çevirmişlerdi. İntikam ve ihtiras emelleri Ermeni çetelerini galeyana getirmişti².

Özellikle Rusya'nın işgali altında bulunan bölgelerde faaliyet gösterdiklerinden amaçlarına çok daha çabuk varmaları kolaylaşıyordu. Zaten Ruslar Doğu Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Sarıkamış'tan Erzurum'a kadar bütün yolları tamir etmeye çalışmışlar ve bölgede birtakım imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı.

Daha sonra 28 Şubat 1918'de Rus ihtilâli çıkınca Kerenski geçici hükümeti tarafından Kafkasya için tayin edilmiş özel bir komite görevlendirilmişti³. Kurulan bu özel komite öncelikli olarak Kafkaslar için bir yüksek komiserin atanmasını talep etmişti. Bu komite, Rus Harlamof'un başkanlığında, Ermeni M.B.Babacanyan, Gürcü Çhenkoli ve Türk Caferof'dan meydana geliyordu⁴.

Diğer yandan Kafkasya'daki milletlerde bağımsızlık hareketlerine başlamışlar ve milli teşkilâtlarını kurmaya çalışmışlardı. Hatta Eylül 1917'de Tiflis'te Ermeni Milli Meclisi toplanmıştı. Milli Meclis, bütün savaş süresince Ermeni siyasi hayatını, Ermeni gönüllü hareketlerini tertip ve idare etmiş olan Milli Yurd'un yerine Taşnaksütyun mensuplarından kurulu olan

2 Ahmet Refik Altınay, İki Komite İki Kıtal, İstanbul, 1919, s.45.

3 Alexandre Manvelichvili, Histoire de Georgie, Paris, 1951, 419.

4 İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, 1984, s.265.

Milli Kongre'yi seçmişti⁵. Millî Kongre'nin ilk işi, bir Ermeni ordusu kurarak bunu General Nazarbekyan'ın yönetimine vermek olmuştı. Bu sıralarda Rusya'da Bolşeviklik orduya girmiş ve birkaç defa hükümeti devirmeye teşebbüs etmişti. Bolşeviklerin tazminat olmaksızın barış sözleri Kafkasya'ya da yayılmıştı. Ermeni Millî Kongresi Kerenski'ye başvurarak, batı cephesinde bulunan bütün Ermeni askerlerinin Kafkasya'ya dönüşlerine izin verilmesini rica etmişti. Bunlardan bir Ermeni ordusu meydana getirilecek ve Kafkas Cephesi korunacaktı⁶.

İhtilâl zamanı İtilâf devletlerinde kendilerine ait bir takım plân ve projeleri vardı. Kafkasya'da boş kalan Türk ordularını tespite ve Marerâ-yı Kafkas iktisadî kaynaklarını kendilerine mal etmeye çalışıyorlardı. Bu amaçlarına Marerâ-yı Kafkas halkını razı edebilirlerse, Rus subayları kumandasında bunlardan mahallî birlikler oluşturmak suretiyle ulaşmayı düşünmüşlerdi. Bundan dolayı da Kafkasya'daki İtilâf Devletleri mümessilleri, İngiltere'nin askerlikçe ve paraca yardımını vaad ederek halkın 7 Aralık mütârekesini tanınamalarını tavsiye ve bunu taahhüd etmişlerdi. Böylece bir Gürcü ve üç Ermeni kolordusu oluşturmak için çalışmalarını başlatmışlardı⁷.

5 İsmet Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara, 1981, s.130; Hüsamettin Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918), Ankara, 1990, s.104; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s.265.

6 Parmaksızoğlu, Ermeni Komitelerinin İhtilâl..., s.130; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s.265.

7 Larcher, Büyük Harpte Türk Harbi, C.II. İstanbul, 1928, s.379.

Marerâ-yı Kafkas halkı ise bu önerileri kaideten kabul etmişlerse de miliyetlerinin menfaatine göre her biri başka bir plân peşinde koşmuştu. Bunlardan Tatarlar hem ırk, hem de dinleri ortak olan Türklere sadık kalacaklardı. Gürcüler ise, tarafsız kalmak istiyorlardı. Ermeniler ise, Kilikya'yı, Doğu Anadolu'nun yedi vilâyetini biraraya getirerek bir büyük Ermenistan oluşturmak istiyorlardı.

Bütün bu plânlar çerçevesinde Rusya'daki ihtilâlin Ermeniler üzerine etkisi, kendileri lehinde gelişmişti. Fakat ihtilâlin en büyük etkisi Kafkas cephesinde olmuştu. Türk ordusu, 1917 Şubatında gerçekten de çok kritik bir durumda idi. İhtilâlin başladığı 1917 Nisanına kadar büyük bir askeri harekât yapılmamıştı. Yılın ilk aylarındaki bütün hareketler cephe ilerisindeki önemsiz bir tepenin el değiştirmesinden ibaret kalmıştı. Çünkü gerek III.Ordunun gerekse II.Ordunun durumu, büyük bir saldırıya elverişli değildi. Her iki ordunun da insan mevcudu az, yiyecekleri noksan, elbise, teçhizat ve cephaneleri yetersizdi. Ulaştırma vasıtaları ancak zaruri ihtiyaçları karşılayabilecek derecede idi⁸.

Durum böyle iken Rusya'da ihtilâlin çıkması, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yeni bir mağlûbiyete uğramasını önlemişti. Bunun için ihtilâl Türk halkı arasında sonsuz sevinç yaratmıştı. Herkes de beliren ümit; harbin Osmanlı Devleti için nisbeten kayıpsız ve zararsız sona erdirilmesi, İstanbul ve boğazların Ruslara kaptırılmaması gerçeği olmuştu. Fakat yine de sonucun ne olacağı tahmin edilemiyordu. Çünkü geçici hükümetin "harp ve barış" meselelerinde ne yapacağı belli değildi. Kerenski,

8 Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev: M. Şevki Yazman, İstanbul, 1968, s.183.

Batı cephelerinde Rus ordusunu tekrar canlandırmak, hatta düşmana öldürücü darbeler işine girişmişti⁹.

Alman Dışişlerine göre ise; Rusya'daki ihtilâl, barışın yapılmasını çabuklaştıracaktı¹⁰. Diğer yandan Avusturya-Macar İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'ndeki askeri temsilcisi Mareşal Pomiankowski, Rus ihtilâlinin Kafkas cephesindeki tesiri hakkında şunları söylemişti: "Her iki Türk ordusunun kış sonunda ciddi bir Rus taarruzuna mukavemet edemeyecek hale gelmesi kaçınılmazdı. Fakat Türkler için büyük bir talih eseri olarak Rusya'da ihtilâlin çıkması, Rus-Kafkas ordusunu bir keşmekeş içinde bırakarak taarruz edemeyecek hale getirmiştir. Böylece Rus-Kafkas ordusunun askeri gayreti gelecek için bir ümit olmaktan uzaklaşmıştır."¹¹

Kısaca ifade etmek gerekirse, Rus ihtilâli Türkler açısından çok uygun bir zamanda çıkmıştı. İhtilâl ile birlikte Kafkas cephesinde Türk-Rus mücadelesine sor vermiş ve bu mücadele yerini cephedeki barış çalışmalarına bırakmıştı. Rus askerleri her tarafta barış istediklerini ve yakında barış olacağını söyleyip, sloganlar atmaya başlamışlardı. Fakat onların bu tür faaliyetleri Türk kumandanlığınca pek dikkate alınmamış, her türlü ihtimal gözönünde bulundurularak askerleri dikkatle olmaları hususuna bizzat itina gösterilmişti¹².

9 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asyaya Enver Paşa. 1914-1922, III, İstanbul, 1978, s.349.

10 Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.320.

11 W.E.D., Allen, Paul Muratoff, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara, 1966. s.409.

12 ATASE, Kls.3916, D.11, F.3-2.

Sonuçta bütün bu gelişmeler, yani gizli Rus askerlerinin faaliyetleri gerekse Rusya'dan alınan haberler Rusya'nın durumunun karışık olduğunu ispatlıyordu. Bu karışıklık cephedeki askere de yansımış ve onu barış yoluna sevk etmişti. Rus askerleri artık Türk karargâhı ile sürekli irtibat kurmaya çalışıyorlardı. Ulaklar vasıtasıyla karargâha mektuplar göndererek¹³ barış yolundaki çalışmalarını başlatmak istiyorlardı.

Ruslar bir yandan hem barış çalışmalarını devam ettirirken diğer yandan da geri çekilmeye başlamışlardı¹⁴. Hatta bu çeri çekilme işlemi 11 Mayıs'ta genel hale gelmiş¹⁵ ve böylece cephede sükûnet yavaş yavaş sağlanmaya başlamıştı¹⁶. Geri çekilen Rus askerleri her ne kadar Türklerle dost olduklarını harp etmek istemediklerini sulh istediklerini söylemişlerse de, istihbarattan alınan birtakım bilgiler Rusların bu tür faaliyetlerinde dost olmadıklarını ve niyetlerinde samimi olmadıklarını ispatlamaya yetmiştir. Şöyleki, bu haberlere göre; Rus askerleri bazı köylerde müslüman halkı toplayıp Ermeni komitelerine teslim etmekle kalmayıp hatta bu müslümanları mitralyözlerle dahi öldürmüşler ve mallarını da yağma etmişlerdi¹⁷.

Böylece bütün bu gelişen olaylar sonucunda cephede yeni bir mücadelenin yani Türk-Ermeni mücadelesinin de temelleri atılmış oluyordu. Durumun aciliyeti karşısında birtakım tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bu nedenle 10 Mayıs 1917'de Kafkas Ordular Grup Kumandanlığı tarafından genel bir emir yayınlanmıştı.

13 ATASE, Kls.3916, D.11, F.3-3.

14 İkdam, 1 Mayıs 1917, Numro: 7264.

15 İkdam, 11 Mayıs 1917, Numro: 7274.

16 İkdam, 13 Mayıs 1917, Numro: 7276.

17 ATASE, Kls.3916, D.11, F.3-39.

Emir şöyledir: "Memleketimizdeki Rus ordularının, Rus ihtilâlinin doğuracağı anarşik olaylar sonucu er geç memleketimizden geri çekileceği, fakat bu sırada Rus kumanda heyetlerinin memleketimizi bize bırakmak istemeyerek hükümete bağlı Rus topçularıyla takviye edecekleri ve az çok tensik edilmiş Ermeni birliklerine teslim edecekleri hissi hasıl olmaktadır. Bu birliklerin memleketimizden kaçak Ermenilerle, Rusya içinde yerleşmiş olan Ermenilerden kurulması ihtimali dahilinde görülmektedir. Memleketimizi geri almak isteyen ve şimdiden Ruslar tarafından Ermenilerin tazyik ve zulmüne mâruz bırakılmış olduğu haberleri dolaşan din kardeşlerimizi kurtarmak, bize düşen büyük vazife olacaktır. Binaenaleyh bu ihtimal karşısında evvelce rica ettiğim ihtiyat kuvvetlerinin bir an evvel hareket edecek hale getirilmesini ve ayrıca her kolordu dahilinde bir müfreze hazırlanmasını tekrar rica ederim."¹⁸

Yayınlanan bu emirle birlikte, bölgede artık Rus ordusu bir tehlike olmaktan çıkmıştı fakat yerlerine bıraktıkları haleflerinin onlardan çok daha fazla tehlikeli olacakları ortadaydı.

Böylece Rus kuvvetleri bir yandan da Ermenileri teşkilâtlandırırken, diğer yandan Türk Kumandanlığının gözünü boyayacak ve Ermeniler lehine zaman kazanacak beyannâme alışverişlerine devam etmişlerdi¹⁹. Onların bu beyannâmeleri

18 I.Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, İkinci Ordu Harekâtı, (1916-1918)C.II, Ks.2. Ankara, 1978, s.272.

19 Bu beyannâmelerden bazıları şöyledir; "Üçüncü harp senesi her iki tarafın birbirine itibar etmesini öğretti. Siz neden doğru harp etmiyorsunuz ve ne için harp ettiğimizi neden anlamak istemiyorsunuz. Bunun için harb ediyorsanız ki, nihayette Almanların ve onların kan akıtıcı taraftarlarının esiri olmak için bizce bir

Türkler tarafından da cevapsız kalmıyor, Beyannâme gidiş gelişleriyle cephede karşılıklı haberleşme sağlanıyordu²⁰. Her iki tarafda birbirini sulhe davet ediyor, harbe son vermek istiyordu.

Bununla birlikte durumun karışık ve belirsiz olmasından dolayı Alman cephesinde yapıldığı gibi, biz de de ikinci bir emir verilinceye kadar, henüz durumu aydınlanmayan Ruslara karşı her türlü düşmanca hareketten vazgeçilmesi, şimdiye kadar olduğu gibi, yine keşif faaliyetlerine devam edilerek mümkün olduğu kadar düşmanla çatışmadan kaçınmaları, Kafkas Orduları Grup Kumandanlığı'ndan bildirilmişti²¹.

Bu belirsizlik ve karışıklıktan dolayı cephedeki Rus askerleri de huzursuzdular. Hatta bunlar arasında firarlar dahi

meşruti Rusya sizi sulhe davet ediyoruz. "(ATASE, Kls. 3916, D.11, F.3-41).

Diğer bir beyannâme: "Zira biz hür ve serbestiz. Siz düşününüz ne için harb ediyorsunuz. İstanbul'unuz da dahil olmak üzere çoktan satılmışsınız. Eğer siz de hür ve serbest olmak isterseniz, sultanı ve Enver Paşa'yı mahv ediniz. Nasıl ki, biz kendi çarımızı mahvettik. Çar var iken açlıktan müzayaka çekiyorduk. Fakat şimdi ekmek şeker, çay, yemeklik herşey vardır. Bizim size hücum etmeliğimizi düşünmeyiniz. Eğer siz de bizim gibi hür ve müsâvât olmak üzere yaşamak istiyorsanız sultanınızı ve Enver Paşa'yı mahvediniz." (ATASE Kls. 3916, D.11, F.3-32).

20 Türk tarafından gönderilen beyannâme: "Anlayınız zavallılar, çürümüş millet, muzdarip millet, sizi sulhe davet etmemiz, sırf insaniyete olan mecburiyetimizdir. Nihayet bu seneye kadar Almanya müttefiklerin darbesi altında parçalanacaktır." (ATASE K. 3916, D.11, F.3-42, 3-43).

21 I.Dünya Harbinde Türk Harbi..., C.II, Ks.2, s.273.

başlamıştı. Nisan sonlarında Erzincan'ın, Sultanseydi, Caferli, Osmanbey, Perastik, Dereköy, Serencan köylerindeki kuvvetler yemeklerin kötü olmasından dolayı ayaklanmışlarsa da başlarındaki kumandanlar, yakında sulh olacağından bahisle onları teskine çalışmışlardı²².

Komutanların söylediği, yakında barış olacağı fikrî, aslında Rusya dahilinde de kendini göstermeye başlamıştı. Barış fikri gün geçtikte artıyordu. Fakat böyle bir fikre karşı Rus hükümet, millet ve ordusunun vaziyeti birleşmiş değildi. Hariciye nazırı Milikof, harbin devamını ve ittifak devletlerinin aleyhine, olarak Avrupa haritasının şekil değiştirmesini talep ediyordu. Diğer Nâzırlar ise, "ilhaksız ve tazminatsız bir sulhten" ve "milletlerin kendi mukadderatını müstakilen hak tayininden" bahs ediyorlardı. Hepsi de İtilâf hükümetleriyle ittifakın korunmasından yanaydılar²³.

Kiyef'te amele ve asker delegelerinin gerçekleştirdiği kongrede ise, asker delegeleri adına verilen bildiri; kahramanca vatan uğrunda ölen askerlerin sulhe susadıkları belirtilmiş ve faydasız cihan kasaplığına son verilmesi talep edilmişti²⁴. Brasilof ise ordusunun bütün kısımlarının katıldığı bu kongrede talep edilen sulh teklifini olumlu karşılamıştı. Bunun üzerine Hariciye Nâzırı Milikof, İtilâf Devletleri'yle yakında sulh yapılabileceğini, kabinenin buna taraftar olduğunu söylemiş ve ilk önce kabinenin yeni bir sulh programını hazırlaması gerekeceğini özellikle vurgulamıştı²⁵.

22 İkdâm, 17 Nisan 1917, Numro:7250; I.Dünya Harbinde Türk Harbi..., C.II, Ks.2, s.263.

23 General Ludendorf'un Hatıra-i Harbisi. İstanbul, 1336, C.II, s.186.

24 İkdâm, 28 Mayıs 1917, Numro:7291

25 İkdâm, 28 Mayıs 1917, Numro:7291.

Böylece Rusya meclisinde gelişen sulh istekleri, Kafkas cephesinde Türk karargâhında ve kumandanları arasında da büyük ilgi uyandırıyor. Kumandanlar arasında bu hususta görüşmeler dahi yapılıyor bir takım tahminler doğrultusunda hareket edilmeye çalışılıyordu²⁶.

Diğer yandan cephde bu gibi olaylar gelişirken Ermeniler de durumu fırsat bilerek olumsuz hareketlerine hız vermişlerdi. Özellikle harp başlamadan önce, Rus ordusunda hizmet etmek üzere Ermeni ve Gürcülerden oluşturulan ayrı birlikler Ermeni Generali Nazarbekof'un kumandası altında Türklere karşı savaştırılmıştı.

Rus işgali altındaki yerlerde yaşayan Ermenilerden bir çoğu harp zamanında gönüllü olarak Rus ordusuna girmişlerdi. Bu suretle Kafkas Rus ordusunda sayıları on bini geçen Ermeni asker ve subayı vardı²⁷.

Şubat İhtilâlinde sonra Rus ordusunda millî birlikler kurulunca, Ermeni ve Gürcüler de hemen kendi millî birliklerini oluşturmuşlardı²⁸. Daha sonra Ermeni ve Gürcü taburları meydana getirilmişti. Rus ordusunun dağılma ve çözülme hareketi arttığı nisbette Ermeni ve Gürcü birliklerinin oluşturulması da hızlanmıştı.

Esasen ihtilâlden sonra Petrograd'da oluşturulan geçici hükümetteki Menşevik ve Bolşevik Partilerinde pek çok Ermeni vardı. Menşevik olanların çoğusu, koyu milliyetçi Ermeni teşkilâtı olan Taşnaksütyun'a mensuptular. Fakat Ermeni Sosyalistlerinin çoğu, Gürcülerin aksine Bolşeviktiler.

26 ATASE, Kıs.3916, D.11, F.3-49.

27 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.460.

28 Firuz Kazemzadeh, The Struggle For Transcaucasia, England, 1951, s.82.

İhtilâlin ortaya koyduğu prensiplere ayak uydurmak üzere Ermeni aydınlar arasında milliyetçilikte almış yürümüştü. Bu hususta Taşnaksütyun teşkilâtı bilhassa faaldı. Zaten Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki harp yıllarında Ermeni millî hareketi Rus makamları tarafından desteklendiğinden, Ermeni milliyetçi teşkilatının faaliyetlerini hızlandırmak için bütün şartlar ve imkânlar elverişliydi. Bu teşkilâtın amacı, Büyük Ermenistan kurmaktı. Bunun sahası da hazırды. Türk Ermenistanı denilen saha, zaten Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti.

Aralık 1917'de Stokholm'de toplanan Sosyalist Konferansına, Taşnaksütyun İhtilâlcileri adına Zorayan tarafından, biri Ermeni meselesinin sulhün yapılması esnasında sonuçlandırılmasına ve diğeri bu meselenin tarihçesine dair düzenlenen ve neşredilen iki beyanname sunulmuştu. Bunlardan birinci beyannâme; Rusya'da bulunan Ermenilerin Kafkas Cumhuriyeti ile beraber Rusya'da oluşturulan müttefik cemaatlere bağlı kalmaları ve İran'da bulunan Ermenilerin İran'ın iyi muamelesinden dolayı İran hükümeti nezdinde bırakılmaları ve Osmanlı Devleti içinde bulunan Ermenilerin de, Doğu vilâyetlerinin bazı kısımları ile Kilikya bölgesinden birleşik bir Müstakil Ermenistan oluşturulması esâsına dayandırılmıştı. Bu şekilde meydana getirilen Ermenistan'a gönderilecek Ermenilerin geri verilmesi ve bu bölgelerde bulunan müslüman halkın tabiyeti hakkında da bir takım iddialar öne sürülmüştü. Hatta I.Dünya Harbi başlangıcı ile Osmanlı Devleti'nin Harbe katılması arasında geçen zaman içinde Erzurum ve Van'a gönderilen resmî delegeler

tarafından Ermenilere bazı şartlar dairesinde muhtariyet dahi vaad edilmişti²⁹.

Fakat Mart ihtilâlinden sonra cephede Rus askerleri arasında çözümler başlamıştı³⁰. Kasım ihtilâline kadar nisbeten bozulmadan devam etmişse de, Sovyet hükümetinin ilhaksız barışı istemesinden sonra cephede gevşeklik iyice artmıştı. Ancak Rus cephelerinin gerilerinde millî birlikler oluşturulması hareketi Marerâ-yı Kafkas'da da kendisini göstermişti. Rus makamları, bilhassa siyâsî amaçlarla Ermeni birlikleri meydana getirmeye çalışmışlar ve kısa bir zaman içinde Ermenilerden pek çok birlik oluşturulmuştu. Birlikler Ermeni ve Rus subaylarının kumandasında, Rus silahları ile donatılmış olarak, işgal altındaki Rus sahasında görev almak üzere bekletilmişlerdi³¹.

İttifak Devletleri vasıtasıyla para ve yardım vaad edilerek bir Gürcü kolordusu, üç Ermeni kolordusu, Rumiye'de bir Asurî fırkası oluşturulmuştu. Bu birlikler aleyhimize kullanılmak, mütâreke ve sulhü tanımamak ve Harbe devam suretiyle kuvvetlerimiz tespit edilmek istenilmişti. Gürcü ve Ermeniler bu fikri esas itibariyle kabul etmişlerse de, muhâlif fikirlerden dolayı tam anlamıyla başarılı olamamışlardı. Gürcüler, tarafsız kalmak, Almanlarla görüşmelere girişerek bizim karşı koymamıza rağmen Batum'u almak istemişlerdi. Bu teklif yalnızca Ermeniler tarafından kabul edilmiş ve General Antranik kumandasında altıbin asker

29 ATASE, Kıs.525, D.1024, F.23.

30 Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s.419.

31 Fahri Belen, Belen, I.Cihan Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri, C.IV, Ankara, 1966, s.247; Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri, s.105.

cepheye gönderilmişti. Bunlara Türk Ermenilerinden üçbin asker de katılmıştı³².

Kasım 1917'den sonra Rus ordusundan artık disiplin de kalmamıştı. Cephe gerisindeki askerler başı boş dolaşmakta ve pek çok yolsuzluk yapmaktaydılar. Bunlardan birçoğu Ermeni çeteleri ile birleşerek müslüman köylerini ve kasabalarını basmakta ve yağma etmekteydiler. Rus ordusu dağılmaya başladığında, Rus Kafkas Cephesi Kumandanı üç piyade bölüğünden, bir süvari alayından ve halk çetelerinden oluşan Ermeni ordu birliklerini çoktan oluşturmuştu. Çünkü Rus ordusu dağıtıldığında cepheyi Türklere karşı koruyacak istekli ve güvenilir güçlere ihtiyaç vardı³³.

Rus ordusunun 127.Fırka; Rize-Trabzon hattına ve 123.Fırka Trabzon-Görece hattına çekilmişti. Obüsler geriye götürülmüş, cebel topçuları hemen mevzileri gerisine alınmıştı³⁴. Böylece Ermeni Taşnak Cemiyeti mütârekenin imzasından sonra Rusların boşalttığı Türk illerinde bir katliam hazırlığına girişmişlerdi. İleride Ermenistan olacak olan bu yerde hiçbir Türk bırakmayacaklarına dair bir talimat dahi hazırlamışlardı³⁵. Hüsamet'in Tuğaç katliam hazırlığının resmen ilân edilmesi olayını

32 Dukakinzade Feridun, Büyük Harpte Türk Cepheleri,I.Kafkas Cephesi, Ankara, 1931, s.294; Belen, I.Cihan Harbinde Türk Harbi...,C.IV, s.207.

33 Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s.82.

34 ATASE, Kıs.529, D.357-2067, F.1. Ruslar cepheyi terkettikten sonra, bölge savunmasız kalmıştı. Ermeniler sol tarafı Gürcüler sağ tarafı tutmuşlardı. (Kazemzadeh, The Struggle For Transcaucasia, s.82).

35 Hüsamet'in Tuğaç, Bir Neslin Dramı, Kafkas Cephesinden, Çarlık Rusyasında Tutsaklıktan Anılar, İstanbul, 1975, s.200.

şöyle anlatmıştır: "Ermeni Taşnak Komitesinin ileri gelenlerinden Tigranyan adındaki kimse dört yüz atlı ile Trabzon'a gelmiş ve Rum geçleriyle de anlaşmışlardı. Trabzon dahil Rusların terkettiği Türk illerinde, hiçbir müslüman bırakmayacaklar ve hepsini imha edeceklermiş. İleride büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek için bundan başka çare yokmuş."³⁶

Böylece, Ermenilerin emellerini fiiliyata sokmaya sıra gelmişti. Aralık 1917'de Bulgaristan'lı bir Ermeni olan Albay Torkum, Erzurum merkezi komutanlığına atanmıştı³⁷. 1 Ocak 1918'e kadar Ermeni kolordusunda, iki Ermeni piyade tümeni, Ermeni gönüllülerinden meydana gelmiş üç tugay bir süvari tugayı ve bazı milis taburları bulunmaktaydı. Alay kuvveti üç tabur olarak tespit edilen bu iki tümenin herbiri dörder alaydan meydana getirilmişti. Gönüllülerden kurulu tugayların herbiri dört kuvvetli bölüğün bulunduğu iki alaydan oluşmuştu. Piyade tümenleri 1914-1916 harekâtı sırasında başarılı bir şekilde savaştıkları görülmüş olan Ermeni piyade taburlarının askerlerinden meydana getirilmişti. Bunların sayıları soydaşlarına katılmaya karar veren Yudenitç'in ordusundaki çeşitli birliklerdeki Ermenilerle artırılmıştı. Gönüllüler millî orduya Erzincan, Erzurum, Van ve Eleşkirt vadisinde katılan Türkiye Ermenileriydi³⁸.

Böylece Ermeniler bir yandan teşkilatlarını tamamlamaya çalışırken diğer yandan da Ruslar, 1 Ocak 1918 tarihinden itibaren 28 yaşından yukarı olan askerlerini terhis etmişlerdi³⁹.

36 Tuğaç, Bir Neslin Dramı...,s.203.

37 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu. s.266.

38 Allen-Muratoff, 1828-1921 Türk Kafkas...,s.427.

39 ATASE, Kıs.2905, D.433, F.6-3.

Böylece Ermeniler bir yandan teşkilatlarını tamamlamaya çalışırken diğer yandan da, 1 Ocak 1918 tarihinden itibaren Ruslar da 28 yaşından yukarı olan askerlerini terhis etmişlerdi.

Hatta Geri çekilirken Türk birliklerine aynen şu açıklamada bulunmuşlardı: "Biz tamamen çekildiğimiz zaman arazi-i meşgûleyi Osmanlı kıtalarına teslim edeceğiz. Osmanlı arazisinde kalacak Ermenilerin fırsattan istifade ederek müslüman halka zarar vermemeleri için de Rus hükümetince şiddetli ve kesin emirler verdik ve tedbirler aldık."⁴⁰ Hatta hali hazırdaki Rus birliklerinde Ermeni askeri bulunmadığını, Erzurum ve çevresinde bulunan Ermenilerin de Rus hükümeti tarafından polislik ve zayıf hizmetlerde istihdam edildiklerini dahi söylemişlerdi. Alınan diğer haberlere göre, Rusların bu iyi niyet gösterilerinde ciddi olmadıkları anlaşılmıştı.

Çünkü cepheden çekilen Rus birliklerinin yerini, çoğunlukla Ermeni birlikleri almaya başlamıştı⁴¹. Bir de iç asayişini korumak bahanesiyle bir Ermeni milis teşkilâtı kurulmuştu⁴². Mahalli organlara Rus askeri makamları tarafından, Ermeni memurlar tayin ediliyordu. Şehir ve kasabalarda idare tamamen Ermenilerin eline verilmişti.

Esasen bütün bu hususlar "Türk Ermenistanı" dekretinde daha önceden belirtilmiş ve karara bağlanmıştı. Dekrete göre: "Sovyet makamları Rus işgali altındaki sahada derhal bir Ermeni Milis'i oluşturmaya başlamışlardı. Bu milis, sözde Ermenileri,

40 ATASE, Kls.4838, D.287, F.51-2.

41 ATASE, Kls.3941, D.13, F.1-9, 1-23; İkdâm, 13 Şubat 1918, Numro:7547.

42 Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia, s.82.

Kürtlerin hücumlarından korumak maksadıyla yapılmıştı⁴³. Fakat esas gâye biran önce Ermenileri silahlandırmak ve Rus subaylarının yardımı ile bir Ermeni ordusu meydana getirmektir. Aynı zamanda Ermeni Halk Sovyetleri de oluşturulacaktı.

Bütün bu meselelere Lenin tarafından büyük bir önem verilmişti. Şaumyan gibi bir Ermeni Bolşeviği'nin geniş selâhiyetlerle Kafkas işlerini yürütmeye memur edilmesi de bunu göstermişti. Türk Ermenistanı'nın gerçek sahipleri olan Türklere devredilmemesi için Sovyet Hükümeti elinden gelen herşeyi yapmak istemişti.

Bu suretle Rus kuvvetlerinin Brest-Litovsk Muâhedesine göre Doğu Anadolu'dan çekilmeleri sonunda, bu sahada bir Ermeni devletinin kurulması için bütün hazırlıklar tamamlanmaya çalışılmıştı. Lenin ve etrafındaki Ermeni bolşevikler, Rus askerleri daha tamamiyle çekilmeden Ermenilerin idareyi ele almaları ve buraların Türklere iadesine mani olmayı tasarlamışlardı.

Bütün bu gelişmelerden zamanında haberdar olan Enver Paşa, oldukça endişelenmeye başlamıştı. 3 Ocak 1914 tarihli Vehip

43 Hovannisian meseleyi şöyle anlatmıştır; "18 Aralık 1917 mütarekesini takib eden günlerde, Erzincan ve çevresinde kırk mil cephe boyunca dizilmiş yaklaşık dörtbin Ermeni askeri, Erzurum-Erzincan arasında yerleşik Kürt kabileleri tarafından devamlı olarak rahatsız edilmeye başlanılmıştı. 1918 Ocak ayı boyunca bu saldırılarını iyice yoğunlaştırmışlardı." (Richard Hovannisian, Armenia on The Road to İndependance 1918, Los Angeles, 1967, s.121.) Hovannisian'ın bu ifadesi Ermeni faaliyetlerinin çarpıtılması, suçun Kürt halkına yıkılması ve Ermenilerin zulümlerinden aklanmasından başka bir şey değildir.

Paşa'ya telgrafında alınması gereken önlemler hakkında şunları söylemiştir: "Cephemiz karşısındaki Ruslar hemen her tarafta askerlerini geri çektikleri için şimdiye kadar ki Rus mevzileri gerisinde bulunan tebaa-i ahaliyemiz Ermeni ve Gürcülerin dest-i mezâlimine terk edilmiş bulunuyorlar.

"Binaenaleyh taht-ı kumandanıza mevdu kıtaat ile ayrı hareket ederek Rus kıtaatıyla yeniden teması hasıl etmenizi ve Rus başkumandanlığının evlad-ı ahalimizi himaye ve muhafazaya muktedir olamadığı mıntikalarda asayiş-i umumiyeği tekrar tesis ve temin buyurmanızı zat-ı devletlerinden talep ve rica eylerim. Yalnız Rus kıtaatıyla her türlü muhasematın memnua olduğuna ehemmiyetle calib-i dikkat ederim. Ruslarla akd ettiğimiz mütâreke muahedenamesi kemafissabık baki ve meridir. Ancak Rusların çekilmesi dolayısıyla muahedenamenin hatt-ı fasıla ait kısmı meriyetini kaybetmiştir."⁴⁴ Enver Paşa ayrıyeten bu emrinin Rus başkumandanlığına bildirilmesini de istemişti.

Telgrafta da açıkça görüldüğü üzere Enver Paşa, durumun vahimiyeti karşısında III. ve II. Ordunun askeri serbestliğini kabul ederek bu hususta çözüm yolları aramıştı. Meseleyi Rus kumandanlarına bildirmeyi plânlamışsa da esasen Ermeni çeteleri ve disiplinsiz Rus askerlerinin taşkınlıklarına karşı koyacak bir Rus askeri idaresi de mevcut değildi. Moskova-Soyvet hükümeti ve Harbiye Komiserliğinin bu taraflarda hiç hükmü yoktu. Olsa bile Moskova idarecilerinin Rus işgali bölgesindeki Türk unsurunun durumu ile ilgilenmeleri dahi şüpheliydi.

Enver Paşa bölgedeki Ermeni teşkilâtı hakkında tam teferrüatlı bilgilerin elde edilmesi için özellikle çaba sarfetmişti.

44 ATASE, Kıs.152, D.380-682, F.19-2, 19-3.

Vehip Paşa durum hakkında yaptığı araştırma sonucunda; bir Ermeni fırkası ile birçok Gürcü fırkasının oluşturulduğunu, Tiflis'den cepheye devamlı olarak Ermeni birliği sevk edildiğini, Rus birlikleri dahilinde aşağı yukarı %12, %15 nisbetinde bulunan Ermenilerin tazyik edilerek birlik oluşturulduğunu ve işgal edilen bölgede yalnız Ermeni kuvveti olarak otuzbin kadar silahlı birliğin toplanabileceğini, oluşturulan kuvvete Gürcü teşkilâtının da ilâve edileceğini ve Gürcülerin de Ermenilerle birlikte teşkilâta katılacaklarını, Ermeni kuvvetlerinin üçte birinin Erzincan ile Karadeniz arasında, üçte birinin ise Van vilâyetinde toplandıklarını öğrenmişti⁴⁵.

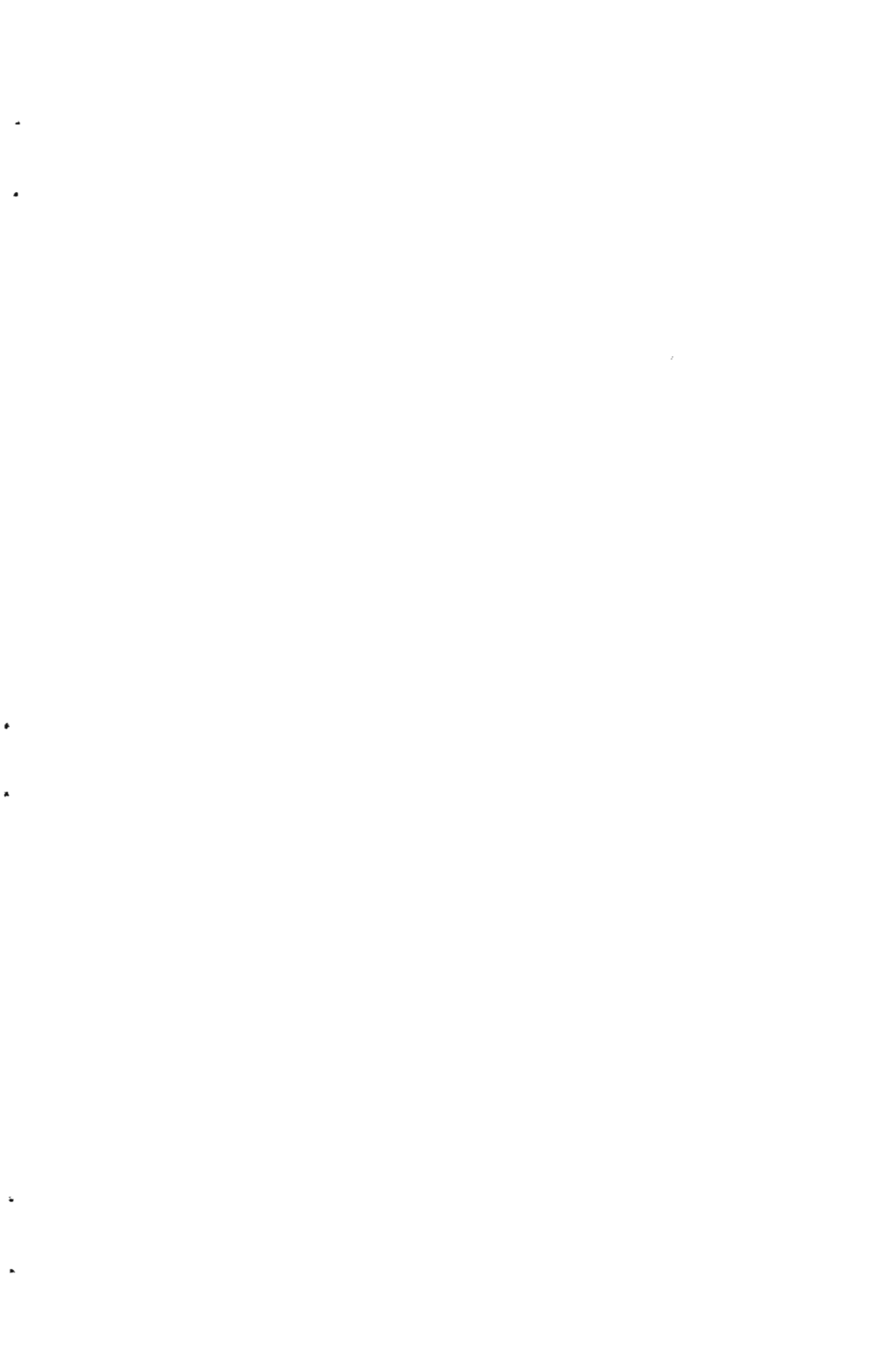
Aslında Ermenilerin bu faaliyetlerinden, idarenin zayıfladığından ve düzensizlikten Rus subayları da pek memnun değillerdi. Memnun oldukları tek şey vardı o da, Rusya'nın sulh teşebbüsleri idi⁴⁶. Onun için Ermenilerin istiklâllerini temin yolunda çalışmaları, Rus birliklerinin mevzilerini teslim alacaklarını açıkça ifade etmeleri onları pek rahatsız etmiyordu. Onların teşkilatlanmalarına yardım için her türlü desteği sağlamışlardı. Fakat bir gün gelipte Ermenilerin istiklâllerini kazanacaklarına acaba kendileri de inanıyorlar mıydı? Alınan bazı haberlere göre ise; içlerinden bazılarının Ermenilere yapılan bu yardımdan hoşnud olmadıkları öğrenilmişti⁴⁷.

Gerek Ermeni faaliyetleri, gerekse sulh çalışmaları Rus subayları arasında bir gevşekliğe sebep olmuştu. Artık Harbe

45 ATASE. Kls.152, D.380-682, F.1-2.

46 ATASE Kls.524, D.706-2044, F.39-4.

47 ATASE Kls.524, D.706-2044, F.39-5.

Bütün bu olumsuz faaliyetlerine karşılık, bir de olayı tersine döndürüp, müslümanlar tarafından Ermenilerin kesildiği şâyâsını çıkaracak kadar da ileri gidebilmişlerdi⁵⁰.

Ermeniler hakkında alınan bu haberler, Kafkas Ordular Grup Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'yı tedbir almaya yöneltmişti. Ermeniler faaliyetlerinde gözardı edilmeyecek kadar ileri gitmişlerdi. Ruslarla görüşmeye gönderilen memurlara; Rusların bölgeyi tahliyesi esnasında Ermeniler tarafından müslüman halka ve eşyalarına taarruz edilmemesinin, Ruslar tarafından teminine çalışılmasının sağlanması tenbihinde bulunulmuştu⁵¹.

Artan Ermeni faaliyetleri karşısında sonuçta ileri harekâta karar verilmesi ve hareketin başarı ile sonuçlandırılmasından sonra ihtilâl ile başlayan Türk-Ermeni mücadelesi de sona ermiştir.

50 ATASE, Kls.3916, D.11, F.3.80. Ermeniler bu yersiz iddialarını daha sonra yine kendileri çürütmüştü. İçlerinde bulunan Ermenilerin hükümete isyan etmelerinden dolayı cezalandırılmalarından korktuklarından böyle bir suçlamada bulduklarını söyleyerek gerçekleri dile getirmişlerdi (ATASE, Kls.3916, D.11, F.3.80.)

51 ATASE Kls.2901, D.417, F.1-23.